ОИЛАДА НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ЎСМИР БОЛАЛАРНИ ИЖТИМОИЙ ҲАЁТГА МОСЛАШТИРИШДАНИ ОИЛА БИЛАН ХАМКОРЛИГИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Салихова Гулноза Махмудовна
Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети

Аннотация

Мазкур мақола оилаларда ногиронлиги бўлган кар ва заиф эшитувчи болаларни ижтимоий хаётга мослаштириш механизмларини такомиллаштириш борасида алоҳида бойитилган.

Аннотация

Данная статья специально обогащена в плане совершенствования механизмов адаптации глухих и слабослышащих детей с ограниченными возможностями здоровья к социальной жизни в семье.

Annotation

This article is specially enriched in terms of improving the mechanisms of adaptation of deaf and hard-of-hearing children with disabilities to social life in families.

Калит сўзлар

Ижтимоий ҳаётга мослаштириш, кар ва заиф шитувчи болалар, реабилитация ва реабилитациясини жаҳон тенденциялари асосида амалга ошириш, , ижтимоийлашиш , ногиронлик оила, хамкорлик, хамкорлик,

Шахснинг муҳитга мослашуви ижтимоий ва шахсий омилларнинг ўзаро алоқадорлигида амалга ошади. Маълум муҳитда ривожланаётган бола ўз фаолликларини англай бошлайди, яъни ўз-ўзини билиши, англаши содир бўлади. Бу жараён ижтимоий англашдир.

Ижтимоийлашув ва мослашув ўзаро чамбарчас боғлиқ жараён бўлиб, шахснинг оила, маҳалла, кенг жамоатчилик билан ўзаро муносабатларининг якдиллигини ўзида намоён этади. Лотин тилидан таржима қилинган «мослашиш» атамаси «мослаштириш», «созлаш» деган маънони англатади. Ушбу атама дастлаб биология фанига тааллуқли бўлиб, организмнинг эволюция жараёнида ташқи шароитга, морфофизиологик ва хулқ-атвор мезонларига мослаштиришни англатган. Бизнинг назаримизда мослашиш – бу ҳаётнинг, атроф-муҳитнинг ўзига хос хусусиятларига ўзини ўзи мослаштириш орқали олдига мақсад қўйиш, иқтидор ва қобилиятларини намоён этиш демакдир. Бошқача қилиб айтганда, муҳитнинг ўзига хос хусусиятларини қабул қилиш орқали унга мослашиш сифатида ҳам тушунишимиз мумкин, яъни инсон яшаётган жамиятга, тараққиётга адаптация қилиш жараёнидир.

«Ижтимоий мослашув (лот. Socialis - ижтимоийлашган) - шахс томонидан муайян маданият анъаналарига хос бўлган фаолият ва хулқ-атвор меъёрини ўзлаштириш, қадриятлар ва тартиб қоидаларни англаш жараёни».

Одатда ижтимоийлашув шахснинг умумий ривожланиши билан, мослашув эса мақбул ижтимоий муҳит, шарт-шароит, ўзаро мулоқот ва мақсадли фаолият билан белгиланади.

Ижтимоий мослашув индивиднинг шахсга айланиш жараёни остида кечувчи қайта алоқанинг сифати билан боғлиқ тушунча ҳисобланади. Шахс ҳаёти давомида эҳтиёжларини қондириши, ўзи ва ўзгалар манфаатларини кўзлаган ҳолда маълум ҳаракатларни амалга ошириши унинг бошқа инсонлар билан ўзаро мулоқоти орқали амалга оширилади. Ижтимоий мослашув шахслараро муносабат учун мақбул муҳит вужудга келганда амалга ошади. Агар мақбул муҳит яратилмаса, шахслараро муносабат ўзаро бир-бирини ёши, қизиқиши, дунёқараши, ҳаётга муносабати нуқтаи назардан психологик тушуниш, англаш тарзида намоён бўлмаса, ижтимоий мослашиш жараёни самарали кечмайди.

Ижтимоий мослашув турли муносабатлар шароитида амалга ошади. Шахснинг мослашганлик даражаси ижтимоий муҳит хусусиятлари ва инсоннинг шахсий сифатлари билан ифодаланади. Маълумки, ижтимоийлашув жараёнининг асоси инсоннинг муҳитга мослашувидан иборат бўлиб, унинг таъсирида шахс жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзосига, турли муносабатларнинг фаол иштирокчисига айланади. Инсоннинг ижтимоий мослашуви жамиятга муносабатлари билан боғлиқ равишда ўзгариб боради ва унда жамият талабларига жавоб бериш даражаси ортиб боради. Инсоннинг ҳаёт йўли шахс ижтимоийлашувининг қуйидаги йўналишлари замирида кечади: фаолият, мулоқот ва ўз-ўзини англаш.

Ногиронлиги бўлган, шу жумладан кар, заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштиришга таъсир этувчи омиллар мавжуд бўлиб уларни қўйидагича тасниф этиш мумкин: жисмоний ва ақлий имконияти чекланганлик, эҳтиёжмандлик, айирмачилик, камситилишлар, боқимандалик, беписандлик, ишончсизлик. Улар ушбу тоифа болаларни ижтимоийлаштириш йўлидаги асосий тўсиқлардир.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож ўсмир болалар гуруҳи билан олиб бориладиган тарбиявий ишларни мазмунан, шаклан ҳамда методик жиҳатдан ташкил этиш бошқа тоифа болалари билан олиб бориладиган тарбиявий ишларга нисбатан бирмунча масъулиятли ёндашувни тақозо этади. Бу гуруҳ болаларини комил инсонлар қилиб тарбиялашда маънавий комилликни асосий компонентларини яхлит шакллантириш ижтимоий-ҳуқуқий тарбияда самаралар омилидир. Бу ўринда жамиятдаги барча институтларнинг ўзаро алоқаси ҳамда ҳамкорлиги тақозо этилади. Ушбу ҳамкорлик қуйидаги занжир асосида амалга оширилади: оила-маҳалла – боғча – мактаб - ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизими – олий таълим – мустақил таълим – меҳнат ва касбга тайёрлаш – мактабдан ташқари муассасалар – ижтимоий – ҳуқуқий муҳофаза ташкилотлари – мутасадди ташкилот ва идоралар – кенг жамоатчилик. Мазкур занжирнинг биронтасида узилиш ёки тарбиявий ишларда сусткашликка йўл қўйилса жамиятда ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг пайдо бўлиши учун муҳит вужудга келади.

Бундай ҳолатнинг олдини олишда юқоридаги ҳамкорлик занжири субъектларидан баркамол шахсни тарбиялашнинг қуйидаги тамойилларига амал қилиш тақозо этилади:

- тарбия жараёнини ташкил этишда узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш; изчиллик, тизимлилик, босқичма-босқичлик; демократлаштириш, инсонпарварлаштириш;
- тарбияда объект-субъект эмас, субъект-субъектлиликни таъминлаш; назариянинг амалиётга мослиги ва акси;
- бола шахсига қўйиладиган тарбиявий талабнинг бир хиллиги; тарбиявий иш мазмуни, шакл, метод ва воситаларининг бола шахси қизиқиши, майли, интилиши, ёш ва психологик хусусиятига мослиги;
- тарбия мазмунида умуминсоний ва миллий қадриятлар муштараклигини таъминлаш;
- тарбиявий ишларни мақсад сари йўналтириш, режали тарбиявий дастур асосида ташкил этиш; тарбиявий ишларни ташкил этишни бошқаришда адолатлилик, демократик ёндашув;

• тарбиявий тадбирларни уюштиришда бола шахсига дифференциал муносабат; тарбияда коммуникативлик;

• тарбиявий иш натижаларини доимий кузатиш, назорат қилиш, мониторинг олиб бориш ва бошқалар.

Ижтимоий-маънавий омил. Кар ва заиф эшитувчи болаларда шахс сифатларини шакллантириш, уларда коммуникативлик, ўзини намоён қилиш кўникмаларини ривожлантиришда миллий урф-одатлар, умуминсоний қадриятлар асосидаги оиладаги соғлом маънавий муҳит, ота-она ва фарзанд муносабатларининг инсонпарварлиги, зиддиятлардан йироқлик, оила аъзолар ўртасидаги руҳий яқинлик, ота-оналарнинг тарбияли шахс эталони бўйича қарашлари, оила фаровонлигини таъминлашдаги ўзаро дўстона муносабат муҳим аҳамияга эга. Шунингдек, ота-оналарнинг, ўқитувчи-тарбиячиларнинг ижтимоий-соғлом фуқаролик, ҳуқуқий, касбий, ахлоқий-маънавий, ижтимоий-психологик, ижтимоий-педагогик, тиббий-гигиеник, жисмоний, хўжалик-иқтисодий компетентлиги, касбий саводхонлиги муҳим роль ўйнайди.

Иқтисодий омил оиланинг мол-мулкка эгалиги ва ота-оналарнинг иш билан бандлиги орқали аниқланади. Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни замон талаблари асосида тарбиялашда ҳамда зарур пайтларда қўшимча мутахассисларни ёллаш ёки оилада сўзларнинг расмли изоҳлари акс этган кўргазмаларнинг бўлишида, бундан ташқари ўсмир бола саломатлигини тиклаш, айрим оилаларда эшитиш аппаратлари билан таъминлаш моддий харажатларни талаб қилади. Оиланинг иқтисодий аҳволи кўп жиҳатдан мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий вазиятга ҳамда ногиронлар учун ажратилган имтиёзлар кўламига ҳам боғлиқ бўлади.

Эстетик-гигиеник ва насл саломатлиги оиладаги эстетик ва гигиеник шароитлар, атроф-муҳитнинг «Яшил макон» тамойили асосида яратилганлиги, орасталик ҳамда турмуш тарзининг ўзига хосликларига эга эканлигини билдиради.

Бўлажак ота-оналарнинг соғлом фарзандни дунёга келтиришдаги ижтимоий-тиббий билим, малака ва кўникмаларга эга бўлишлари ногиронликнинг олдини олиш омилларидан ҳисобланади. Ногиронлиги бўлган ўсмир болаларнинг ижтимоий ҳаётга руҳан тайёр бўлиш мезонлари талабларига, аввало, ота-оналар тайёр бўлишлари муҳимдир. Чунки, уларнинг кўп психологик билим ва тажрибага эгалиги ўсмир кар болалар ривожланиши учун зарур манбалардан бири ҳисобланади.

Санаб ўтилган омилларнинг барчаси ўсмир кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларда нафақат мулоқот кўникмаларини, балки ҳаётий билим ва тажрибалар: ўз-ўзини баҳолаш, кучини намоён қилиш, оз ва кўп вақтга мақсад қўйиш, ўз анъаналарини англаш, вазиятни ўрганган ҳолда баҳо бериш, имижга эга бўлиш, ахборот воситалари билан ишлаш, ўзгаларга таъсир этиш ва жамиятнинг турли бошқа муносабатларида фаол бўлиш кўникмаларини шакллантиришда ҳамда уларнинг валеологик, ҳуқуқий ва иқтисодий саводхонлигини ривожлантиришда ҳам бевосита таъсир ва ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Тадқиқотларга кўра ота-оналар, ўқитувчилар томонидан амалга ошириладиган коррекцион-ривожлантирувчи таълим жараёнида кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштиришнинг қуйидаги ўзига хос тамойилларига амал қилиш талаб этилади:

- коррекцион-ривожлантирувчи таълимни ташкил этишнинг ҳуқуқий-меъёрий асосларига адолатли ёндашув;
- таълимга комплекс ёндашув;
- таълимни ташкил этишда ҳамкорлик;
- таълимда ижтимоий-ижодий ёндашув;
- ногиронлиги бўлган болаларга индивидуал ёндашув;
- ногиронлиги бўлган ўсмир болаларга инсонийликнинг етук кўринишларида муомалага киришиш;
- зарур бўлган касб-ҳунарга тайёрлаш;
- бўш вақтларини фойдали машғулотларга сарфлаш;

- таълим ва тарбияни ташкил этиш жараёнларида руҳий жиҳатдан ёндашув;
- боланинг эркин фаолиятида уни мунтазам рағбатлантириб бориш;
- оила, мактаб, маҳалланинг ҳамкорлик технологиялари асосида таълим-тарбиявий, тарғибот-ташвиқот, ижтимоий-ташкилий, илмий-методик материаллардан фойдаланишлари;
- нуқсони бор болаларни ҳаётий муҳитга йўналтиришда назоратнинг кучлилиги, мониторинг тизимига амал қилиш;
- келажак фаровон ҳаётга ишонч ҳиссини ўйғотиш ва бошқалар.

Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларнинг шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт- шароитлар мавжуд бўлиб, улар қўйидагилардан иборат:

Ногиронлиги бўлган ўсмир болаларнинг психологик ривожланишида дифференциал ва якка ёндашувнинг таъсири каттадир.

Тадқиқот жараёнида кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштириш модели яратилди ва у орқали ҳамкорликнинг самарали технологияларидан фойдаланилди (1-расм). Оилада кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни педагогик-психологик жиҳатдан боланинг имкониятларига мос ёндашувлар асосида қулай ва эркин мулоқотга асосланган ижтимоийлашув муҳитини яратишнинг замонавий интегратив-кластерли модели, кўргазмали касбий таълим, амалий тренинг, эркин танловли технологияларининг трансформациялари амалиётга жорий этилди. Бу қуйидаги технологиялар: «Уйим боғи» (бола меҳнат жараёнларида оила аъзолари билан бирга қатнашади), «Хонтахта» (ҳар бир оила дастурхон атрофида йиғилиб ўтиради, ва бу жараёнда инсонларнинг ўзаро муносабатлари ҳамда ҳаракатларининг турли моделлари ўсмир кар болалар ҳамда уларнинг оила аъзолари билан биргаликда ишлаб чиқилади). Маҳаллаларда оилалар ва уларнинг ўсмир кар фарзандлари учун маҳалла фаоллари билан биргаликда ҳамкорлик муҳитда «Оила», «Менинг дўстим», «Менинг келажагим», «Мен фуқаро-шахс», «Менинг оилада ва жамиятдаги ўрним» каби мавзуларда давра суҳбатлари ўтказилди. Ҳар бир тадбир ўзининг коррекцион-ривожлатирувчи мақсади, таълимий ва тарбиявий вазифалари асосида ўсмир кар болалардаги нуқсонни тузатиш, юмшатишга йўналтирилган бўлиб, улар натижасида болаларда ижтимоий кўникмалар шаклланишига эришилди. Бундан ташқари ота-оналар ҳамда кар ўсмир болаларнинг бошқа яқинларида педагогик саводхонлик ривожланишига эришилди. Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болалар тадбирлар ва тренинглар давомида эгалланган билим, кўникмаларни мустақил ишлатишга оид малакаларни ўзлаштириш имкониятига эга бўлдилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Фозилов Ж. Ўзбекистонда мустақиллик шароитида мактабдан ташқари таълим тизимини бошқаришнинг педагогик асослари. п. ф. н. дисс. автореф. — Т.: 2007. – 21 б.

2. Чичкова Т.И. Социализация детей с нарушением слуха в современным обществе // Молодой учёный. – 2016. – № 26.

3.Шапиро Б.М., Башмакова Л.Н., Курманова Г.У. Здоровый образ жизни. – Алматы: 2003. – С. 271.

4.Шарипова Д.Ж. Научно педагогические основы гигиенического воспитания школьников. Дисс. доктора пед. наук. – Т.: 1990. – С. 350.

5.Шахнарович А.М. Десткая речь в зеркале психолингвистики: Лексика. Семантика. Грамматика. /А.М.Шахнарович. – М.: Когитоцентр, 1999. – С. 260.

6.Шилова Т.А. Психодиагностика и коррекция детей с отклонениями в поведении. – М.: “Айрис пресс”, – С.173.

7.Шматко Н.Д., Пелымская Т.В. Если малыш не слышит. – Москва: “Просвещение”, 2003. – С.17.

200.Шматко Н. Дети с отклонениями в развитии. – М.: Аквариум. 1997. – С.127.

8.Шодиев Р. Дидактические основы реализации проблемы понимания в учебно-познавательной деятельности. Автореф. канд. пед. наук. – Т.: 2004. – С. 43.

9.Шомахмудова Р.Ш. Система коррекционно-педагогической работы по развитию русской речи умственно отсталых учащихся 2-3-классов: автореф. дисс. канд. пед. наук. – М.: 1991.– С.16.

10.Шомахмудова Р.Ш. Алоҳида ёрдамга мухтож болаларни инклюзив таълимга тайёрлаш. Халқаро анжуман. – Т.: “Узинкомцентр”, 2001. – 179 б.

11.Шомаҳмудова Р., Зиёдова Т. Махсус мактабларда ўқувчиларнинг нутқ кўникмаларини ривожлантириш. – Т., 2002. – 24 б.

12.Шоумаров Ғ.Б. Социально психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей задержкой психического развития. дисс. доктора пед. наук. – Москва: 1990 г.